

WARSZTATY TERAPII ZAJĘCIOWEJ JAKO PODMIOTY REINTEGRACYJNE EKONOMII SPOŁECZNEJ W OBSZARZE WSPARCIA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

OCCUPATIONAL THERAPY WORKSHOPS AS SOCIAL ECONOMY REINTERVENTION ENTITIES IN THE AREA OF SUPPORT FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

MAJKA ŁOJKO

ABSTRAKT

Celem artykułu było przedstawienie zasad działań i problemów, jakich doświadczają warsztaty terapii zajęciowej (WTZ) w obszarze rehabilitacji społecznej i zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Problem badawczy dotyczył próby znalezienia odpowiedzi na pytanie: Jakie działania realizują warsztaty na rzecz osób z niepełnosprawnościami oraz na jakie bariery i ograniczenia napotykają w swoim funkcjonowaniu?

Artykuł ma charakter przeglądowy. Powstał z zastosowaniem metody jakościowej zbierania danych, którą Rubacha (2016, s. 157) nazywa przeszukiwaniem źródeł wtórnych, i odnosi się do wyników, które zostały zebrane przez innych badaczy i instytucje wyspecjalizowane w badanej tematyce. Materiał do analizy został dobrany celowo na podstawie literatury przedmiotu, danych statystycznych, raportów oraz aktów prawnych i regulacji szczególnie ważnych z perspektywy podjętej problematyki i celu badań. Analizie opisowej poddano WTZ jako jednostki reintegracyjnej działającej w sferze rehabilitacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami.

Przeprowadzone analizy wykazały, że warsztaty podejmują wielopoziomowe działania, które wspierają osoby z niepełnosprawnościami, wspomagając proces ich powrotu do jak najpełniejszej aktywności w sferze zawodowej i społecznej. Niemniej jednak w swojej działalności napotykają na pewne bariery i ograniczenia wynikające z uwarunkowań organizacyjnych i systemowych, które utrudniają realizację zadań związanych z rehabilitacją społeczno-zawodową tych osób.

Słowa kluczowe: ekonomia społeczna, warsztaty terapii zajęciowej, niepełnosprawność, rehabilitacja społeczno-zawodowa

ABSTRACT

The purpose of the article was to present the principles of activities and problems experienced by occupational therapy workshops (WTZ) in the area of social and vocational rehabilitation of people with disability. The research problem concerned an attempt to find an answer to the question: what activities are carried out by

workshops for the benefit of the disabled and what barriers and limitations do they face in their functioning?

The article is of a review nature. It was created based on a qualitative method of data collection, which Rubacha (2016, p. 157) calls a desk search, and refers to results that have been collected by other researchers and institutions specialized in the subject under study. The material to be analyzed, was selected purposefully based on the literature on the subject, statistical data, reports, and legal acts and regulations that were deemed particularly important from the perspective of the subject matter undertaken and the purpose of the research. A descriptive analysis was made of the WTZ as a reintegration unit operating in the sphere of social and vocational rehabilitation of disabled people.

The analysis carried out showed that the workshops undertake multi-level activities that support people with disabilities by assisting the process of their return to the fullest possible activity in the professional and social spheres. Nevertheless, in their activities they face certain barriers and limitations due to organizational and systemic conditions, which hinder the implementation of tasks related to social and vocational rehabilitation of the disabled.

Key words: *social economy, occupational therapy workshops, disability, socio-professional rehabilitation*

DOI: 10.5604/01.3001.0053.6167

WPROWADZENIE

Według danych Najwyższej Izby Kontroli w Polsce żyje ok. 3 mln osób z niepełnosprawnościami, które ukończyły 16. r.ż. (*Sprawozdanie z działalności...*, 2022, s. 117) i legitymują się orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności (lub równoważne) zgodnie z ustawą o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997...). W związku z tym, że istotą niepełnosprawności stanowi obniżony (w stosunku do norm i standardów) poziom funkcjonowania na skutek stanu zdrowia (Kirenko, 2006, s. 18), osoby te napotykać na drodze swojego rozwoju wiele barier. Jedne odnoszą się do ograniczeń związanych z niepełnosprawnością, inne do zaburzonych relacji z otoczeniem społecznym. Osoby z niepełnosprawnościami, aby je przezwyciężyć bez utraty poczucia wewnętrznej spójności i integralności, wymagają wsparcia innych ludzi czy instytucji. Kawczyńska-Butrym (1998, s. 8) określa wsparcie jako „szczególny sposób i rodzaj pomocy udzielonej poszczególnym osobom i grupom głównie w celu mobilizowania ich sił, potencjału i zasobów, które zachowali, aby mogli sami sobie radzić ze swoimi problemami”.

Dla prawidłowego i wszechstronnego rozwoju osób z niepełnosprawnościami jest istotne włączanie ich w nurt życia społecznego, rodzinnego czy zawodowego. Rehabilitacja społeczna i zawodowa stanowi istotny element budowania kompleksowej opieki i systemu ich wsparcia w środowiskach lokalnych. Z jednej strony ma ona wypełnić lukę w tym obszarze spowodowaną likwidacją w latach 90. zakładów pracy chronionej, a z drugiej – ma wyznaczać obszar dojrzałej integracji społecznej. Współczesny wymiar i znaczenie tego procesu noszą znamiona wieloaspektowości i zmierzają m.in. do wypracowania skutecznych procedur zatrudniania osób z niepełnosprawnościami w stopniu znacznym i umiarkowanym oraz stworzenia zasad dotyczących wprowadzania ich na otwarty rynek pracy (Lizoń-Szłapowska, 2007, s. 191).

W Polsce problematyka aktywizacji społecznej i zawodowej osób z niepełnosprawnościami jest jednym z najważniejszych obszarów praktyki ekonomii społecznej. Istotną rolę odgrywają warsztaty terapii zajęciowej, które od lat wspierają osoby o znacznym i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności. Warsztaty stanowią jedną z trzech podstawowych form aktywności wspomagającej proces ich rehabilitacji zawodowo-społecznej (obok turnusów rehabilitacyjnych i zajęć klubowych).

EKONOMIA SPOŁECZNA - PODSTAWOWE KWESTIE WPROWADZAJĄCE

Jednoznaczne zdefiniowanie pojęcia „ekonomia społeczna” to zadanie niełatwe, gdyż jest to kategoria o wielu znaczeniach. Dyskursy definicyjne wokół ekonomii społecznej odwołują się do jej solidarnościowego charakteru i spójności społecznej, odpowiedzialności i zaangażowania, uczestnictwa oraz autonomii i niezależności, których celem jest zaspokajanie potrzeb, których nie mogą wypełnić inne sektory (Roelants, 2002, s. 3). Zamiennie funkcjonują takie terminy, jak: „nowa gospodarka społeczna” (*new social economy*), „gospodarka popularna/powszechna” (*popular economy*), „gospodarka ubogich” (*economy of the poor*), „gospodarka społeczności lokalnych” (*economy of local communities*), „gospodarka obywatelska” (*civic economy*), „gospodarka pracy” (*labour*

economy) czy „gospodarka współpracy” (*cooperative economy*) (Spicker, Álvarez Leguizamón, Gordon, 2007, s.183–184).

Zacharko (2017, s. 235–236) podkreśla, że w polskiej literaturze przedmiotu pojęcie ekonomii społecznej odnosi się do wszelkich form aktywności społecznej, związanych z działalnością ekonomiczną. Jednocześnie wskazuje na bardzo ogólną definicję ekonomii społecznej, którą budują następujące cechy: prymat celów społecznych nad zyskiem ekonomicznym, demokratyczność, elastyczność, innowacyjność oraz dobrowolne uczestnictwo – oparcie na wolontariacie, członkostwie i innych formach społecznego zaangażowania.

Z jednej strony jest dziedziną rozwojową, która pełni szereg funkcji – od aktywizacji i integracji osób wykluczonych społecznie do rewitalizacji społeczności lokalnych. Z drugiej strony jest jednym z najprężniej rozwijających się instrumentów aktywizacji oraz integracji społecznej i zawodowej środowisk wykluczonych. Łączy ona instrumenty ekonomiczne z celami społecznymi (Wojewódzki Program..., 2020, s. 12).

Ekonomia społeczna jest sferą życia społeczno-gospodarczego, która pozostaje na pograniczu sektora przedsiębiorczości oraz sektora organizacji pozarządowych, niedziałających w celu maksymalizacji zysku. Solidarnościowy wymiar ekonomii społecznej (...) realizowany jest przez te podmioty ekonomii społecznej (...), które w ramach swojej działalności przyjmują funkcje tworzenia miejsc pracy w celu aktywizacji oraz reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. (Krajowy Program...2019, s. 8)

Ekonomia społeczna jako sektor skupia te podmioty gospodarcze, których działania koncentrują się na mobilizacji kapitału społecznego, generowaniu innowacyjności oraz poszerzaniu rynku przez włączanie do uczestnictwa w nim osób dotychczas wykluczonych (Pearce, 2003, s. 190).

Zdaniem Frączak (2012, s. 74) podmioty ekonomii społecznej charakteryzuje różnorodność zarówno form działania, jak i celów, dzięki którym dokonuje się proces integracji grup wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym, a jedną z takich grup są osoby z niepełnosprawnościami.

Charakteryzując podmioty ekonomii społecznej, istotne jest przedstawienie sposobu ich identyfikowania. W Polsce po latach dyskusji wyodrębniono grupę podmiotów, których podstawowym celem jest reintegracja społeczna i zawodowa osób z niepełnosprawnościami. Segment ten nazwano ekonomią solidarną (Łojko, 2021, s. 383). Solidarnościowy wymiar ekonomii społecznej jest realizowany przez te podmioty, w szczególności przedsiębiorstwa społeczne, które w ramach swojej działalności przyjmują funkcje tworzenia miejsc pracy w celu aktywizacji oraz reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, świadczenia usług społecznych użyteczności publicznej oraz realizacji zadań publicznych w zakresie rozwoju lokalnego (Krajowy Program..., 2019). Do podmiotów ekonomii solidarniej są zaliczane: przedsiębiorstwa społeczne, spółdzielnie socjalne, spółdzielnie pracy, spółdzielnie inwalidów oraz niewidomych, a także jednostki reintegracyjne, w tym jednostki aktywizujące osoby z niepełnosprawnościami (WTZ, ZAZ) oraz jednostki zatrudnienia socjalnego aktywizujące osoby wykluczone społecznie (CIS, KIS). Reintegracja osób z niepełnosprawnościami to zadanie, które konsekwentnie od lat realizuje WTZ, wykorzystując spory wachlarz możliwości wsparcia społecznego i zawodowego tych osób (Młynarska, 2018, s. 61–64).

WTZ W SYSTEMIE WSPARCIA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Warsztaty terapii zajęciowej rozpoczęły działalność na mocy ustawy z 27 sierpnia 1991 r. o zatrudnieniu i rehabilitacji zawodowej osób (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...) i rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 8 września 1992 r. w sprawie zasad tworzenia, działania i finansowania warsztatów terapii zajęciowej (Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 8 września 1992...). W art. 23 ust. 2 przywołanej ustawy wskazano, iż „warsztaty tworzone są dla osób niepełnosprawnych, całkowicie niezdolnych do pracy zarobkowej, dla których terapia zajęciowa jest formą rehabilitacji społecznej”, co oznacza, że placówki te na początku funkcjonowały wyłącznie jako forma rehabilitacji społecznej.

W następnych latach zarówno zasady działania, jak i realizowane cele podlegały znaczącym modyfikacjom. Kolejne zmiany przepisów częściowo wyraźnie przededyfniowały cel warsztatów w kierunku rehabilitacji zawodowej uczestnika. Aktualnie, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 30 września 2002 r. (Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 30 września 2002...), WTZ realizują, obok rehabilitacji społecznej, zadania w zakresie rehabilitacji zawodowej, zmierzające do ogólnego rozwoju i poprawy sprawności, niezbędnych do prowadzenia przez osobę z niepełnosprawnością niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia zawodowego – na miarę jej indywidualnych możliwości (Nieradko-Iwanicka, Iwanicki, 2010, s. 333).

Warto też podkreślić, iż pierwsze warsztaty zostały utworzone w 1992 roku. Od tego czasu do 2021 roku ich liczba wzrosła z 8 do 729 jednostek. Praktycznie można zaobserwować, iż z roku na rok placówki te przyjmują coraz więcej uczestników. Dla porównania: w 2021 roku na jeden warsztat przypadało średnio ponad 39 osób, podczas gdy w początkowym okresie ich powstawania wskaźnik ten nie przekraczał 30 osób (Morysińska i in., 2014, s. 6). Według danych GUS (2022) liczba uczestników warsztatów w 2021 roku wyniosła 28,4 tys. Warsztaty zapewniają codzienne wsparcie, ich oferta jest adresowana wyłącznie do osób o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, które ukończyły 16 lat, nie uczą się ani nie pracują. Czas pobytu w placówce nie może przekroczyć 35 godzin tygodniowo, czyli 7 godzin dziennie. WTZ mogą prowadzić działalność niedochodową, a uzyskane środki ze sprzedaży wyrobów mogą być wykorzystane tylko na cele związane z integracją społeczną uczestników (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...).

Warsztaty nie posiadają własnej osobowości prawnej, funkcjonują jako wyodrębnione organizacyjnie i finansowo jednostki w ramach instytucji lub organizacji założycielskiej. Mogą być tworzone przez stowarzyszenia, fundacje oraz inne podmioty, takie jak np. jednostki samorządu terytorialnego czy zakłady pracy chronionej, które posiadają osobowość prawną lub zdolność do czynności prawnych. Warto podkreślić, iż od 2003 roku istotnie zmieniła się struktura WTZ pod względem formy prawnej organizujących je jednostek. Aktualnie zdecydowana większość warsztatów terapii zajęciowej jest prowadzona przez podmioty z sektora niepublicznego (82% WTZ), w tym organizacje pozarządowe (75%) – najczęściej przez fundacje i stowarzyszenia. Z kolei jednostki samorządu terytorialnego zdecydowanie rzadziej tworzą tego typu podmioty, jedynie nieco ponad jedna trzecia wszystkich WTZ (36%) powstaje z inicjatywy samorządu (Morysińska i in., 2014, s. 6).

Działalność WTZ jest finansowana przede wszystkim ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), który dofinansowuje koszty zarówno ich tworzenia, jak i działalności. Maksymalne dofinansowanie na tworzenie warsztatów terapii zajęciowej wynosi 70%, a maksymalne dofinansowanie na koszty działalności, w tym wynikające ze zwiększonej liczby uczestników warsztatu, pokrywane są do 90% ich wartości. Ponadto koszty działalności warsztatu są finansowane ze środków samorządu powiatowego w wysokości co najmniej 10% tych kosztów (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...).

Warto dodać, iż w październiku 2022 roku weszła w życie nowelizacja rozporządzenia w sprawie algorytmu przekazywania środków PFRON samorządom wojewódzkim i powiatowym. Podnosi ona kwoty dofinansowania dla uczestników warsztatów i tak dopłata do kosztów rocznego pobytu jednego uczestnika w warsztacie została podniesiona z 24 096 zł do 25 896 zł w 2022 roku. Nowela ustaliła również stawki dofinansowania WTZ na następne lata – odpowiednio 27 696 zł w 2023 roku, 29 496 zł w 2024 oraz 31 296 zł w 2025 i w latach kolejnych (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 października 2022...).

Ponadto uczestnik warsztatu może otrzymać do swojej dyspozycji środki finansowe w wysokości nieprzekraczającej 20% minimalnego wynagrodzenia za pracę. Warunkiem otrzymania tego świadczenia jest udział w treningu ekonomicznym w ramach indywidualnego programu rehabilitacji (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...). Program ten zawiera informacje dotyczące osoby z niepełnosprawnością, planowanych działań wobec niej i spodziewanych efektów tych działań (Ścibiorska-Kowalczyk, Mikucka-Kowalczyk, 2016, s. 126). Jego celem jest sprecyzowanie form i zakresu rehabilitacji, metod nauczania takich umiejętności, jak samodzielność w wykonywaniu codziennych czynności czy umiejętności zawodowe, sposobu współpracy z rodziną (opiekunami), a także wyznaczenie oczekiwanych rezultatów rehabilitacji oraz osób odpowiedzialnych za jego wdrożenie.

Dla osób z niepełnosprawnościami warsztaty są formą wsparcia, dzięki której codzienna konfrontacja z niepełnosprawnością, nie tylko ich nie izoluje od społeczeństwa, ale stwarza warunki do nawiązania nowych relacji interpersonalnych, otwarcia się na drugiego człowieka, zdobywania wiedzy oraz nowych doświadczeń osobistych i zawodowych (Deneka, 2019). Celem warsztatu jest wielopoziomowe i profesjonalne wspomaganie osób z niepełnosprawnościami w procesie kompleksowej rehabilitacji społeczno-zawodowej sprzyjającej poprawie przystosowania do życia. Rehabilitacja społeczna koncentruje się na umożliwianiu tym osobom – na miarę ich możliwości – uczestnictwa w życiu społecznym, wyrabianiu samodzielnemu i pobudzaniu aktywności społecznej; nabywaniu umiejętności samodzielnego wypełniania ról społecznych czy też kształtowaniu w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji z osobami z niepełnosprawnościami (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...). „Efektem rehabilitacji społecznej powinno być z jednej strony przygotowanie osoby niepełnosprawnej do funkcjonowania w społeczeństwie, z drugiej strony przygotowanie społeczeństwa na przyjęcie tej osoby niepełnosprawnej” (*Podmioty ekonomii społecznej...*, 2017, s. 16).

Z kolei rehabilitacja zawodowa opiera się na przygotowaniu uczestników do samodzielnego wyjścia na rynek pracy, początkowo w zakładach pracy chronionej, a w miarę możliwości także na rynek otwarty (Deneka, 2019). Uczestnicy na podstawie indywidualnego programu rehabilitacji mogą brać udział w nieodpłatnych praktykach zawodowych u pracodawcy, w tym w spółdzielni socjalnej lub przedsiębiorstwie społecznym,

o którym mowa w ustawie z 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022...), w wymiarze do 15 godzin tygodniowo do 3 miesięcy, z możliwością przedłużenia do 6 miesięcy (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...). Celem tej rehabilitacji jest nie tylko poszukiwanie pracy, ale też przygotowanie osoby z niepełnosprawnością do pracy przez nauczanie pewnych umiejętności, które pozwolą jej wykonywać określoną pracę w przyszłości (*Podmioty ekonomii społecznej...*, 2017, s. 16).

W artykule 10 ustawy z 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych wskazano, że:

realizacja przez warsztat zadań (...) odbywa się przy zastosowaniu technik terapii zajęciowej, zmierzających do rozwijania:

- (1) umiejętności wykonywania czynności życia codziennego oraz zaradności osobistej;
- (2) psychofizycznych sprawności oraz podstawowych i specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających uczestnictwo w szkoleniu zawodowym albo podjęcie prac.

Zdaniem Kirenko i Parchomiuk (2006, s. 67) WTZ są ukierunkowane są na rzeczywistnienie następujących funkcji:

- fizycznych (rozwijanie sprawności ruchowej i manualnej);
- psychicznych (kształtowanie zaradności, umiejętności samoobsługowych, sprawności życia codziennego, umiejętności współżycia w grupie);
- społecznych (przekazywanie wiadomości o otaczającym środowisku społecznym, przyrodniczym, kulturalnym; wdrażanie do przestrzegania zasad bezpieczeństwa w sytuacjach życiowych, korzystania z narzędzi i urządzeń technicznych).

W warsztacie jest powoływana rada programowa, która minimalnie raz na 3 lata analizuje sposób realizacji założeń indywidualnego programu rehabilitacji w aspekcie postępów osiągniętych przez uczestników warsztatu. Ocena ta dotyczy obrania jednego z rozwiązań, które określa art. 10a ust. 5 ustawy. Pierwsze z nich dotyczą zatrudnienia na chronionym rynku pracy albo na stanowisku dostosowanym do potrzeb osoby z niepełnosprawnością. Kolejne zalecają rozważenie możliwości skierowania uczestnika WTZ do ośrodka wsparcia z uwagi na brak efektów rehabilitacji oraz perspektyw zatrudnienia na otwartym lub chronionym rynku pracy. Jedną z możliwości dotyczy realizowania rehabilitacji społeczno-zawodowej poprzez pozostawienie uczestnika w dalszym ciągu na warsztatach. Taka ewentualność może zostać zastosowana w sytuacji, gdy istnieje przypuszczenie, iż uczestnictwo w warsztatach umożliwi w przyszłości podjęcie zatrudnienia przez daną osobę z niepełnosprawnością na otwartym lub chronionym rynku pracy oraz gdy występuje tymczasowa niemożność zatrudnienia lub skierowania danej osoby do ośrodka wsparcia (Ustawa z dnia 27 sierpnia 1991...).

PROBLEMY I OGRANICZENIA

Problemy i ograniczenia działalności WTZ w systemie rehabilitacji i aktywizacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami od lat są tematem dyskusji w przestrzeni praktyka–nauka–badania. Podawana jest w wątpliwość efektywność ich funkcjonowania, wynikająca z niskiej skuteczności we wprowadzeniu osób z niepełnosprawnościami na rynek pracy, w tym na małą rotację uczestników tego typu placówek w systemie rehabilitacji społecznej i zawodowej (Ścibiorska-Kowalczyk, Mikucka-Kowalczyk 2016, s. 127).

Z inicjatywy PEFRON w latach 2003–2014 przeprowadzono badania na temat funkcjonowania warsztatów terapii zajęciowej. Ich wyniki stanowiły podstawę szerokiej

dyskusji na temat roli i miejsca warsztatów w systemie oparcia społecznego. Najważniejsze kontrowersje dotyczyły fundamentu funkcjonowania warsztatów – celów i roli, jaką powinny odgrywać w rehabilitacji usprawniającej, społecznej i zawodowej, a główna oś krytyki opierała się na ich niskiej skuteczności w aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnościami na rynku pracy. W tym kontekście zwrócono uwagę na znikomą rotację oraz bardzo niskie wskaźniki podejmowania zatrudnienia przez uczestników. Warsztaty są również krytykowane przez przedstawicieli środowiska osób z niepełnosprawnościami, praktyków oraz ekspertów w dziedzinie rehabilitacji społecznej i zawodowej. W opinii autorów prezentowanego badania obok dobrze funkcjonujących WTZ jest też wiele takich, które działają na zasadach „przechowalni” – zamiast uczyć samodzielności i budować gotowość do podjęcia zatrudnienia, koncentrują się na działaniach mających na celu „miłe i dobre spędzenie czasu” (Morysińska i in., 2014, s. 2020).

Zdaniem Wasielewskiej i Nosoń (2016, s. 164) istnieje wiele czynników, które powodują niemożność funkcjonowania warsztatu jako miejsca przejściowego dla osób z niepełnosprawnościami w procesie rehabilitacji zawodowej. Są to m.in.: niedostosowanie rynku pracy do potrzeb i możliwości tych osób; brak przygotowania pracodawców do zatrudnienia podopiecznych WTZ; brak systemu kompleksowego wsparcia byłych uczestników warsztatów w miejscu pracy; niechęć zmiany swojej sytuacji przez uczestników lub ich rodziny; ograniczony dostęp chętnych uczestników do tego typu instytucji czy też brak adekwatnych do potrzeb niepełnosprawności narzędzi do realizacji integracji zawodowej.

Z kolei w 2020 i 2021 roku w ramach projektu „Aktywni niepełnosprawni – narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych” przeprowadzono badania, których celem było m.in. przygotowanie nowych instrumentów rehabilitacji społecznej osób z niepełnosprawnościami, zapewniających możliwie samodzielne ich funkcjonowanie w społeczeństwie, w tym podniesienie jakości i efektywności działań realizowanych przez warsztaty. Wyniki badań wskazują, że warsztaty pełnią kluczową rolę w ramach uspołeczniania uczestników, nabywania przez nich umiejętności niezbędnych w codziennym funkcjonowaniu czy wspierających proces usamodzielniania. Niemniej jednak samo wyjście i to, czy uczestnik odnajdzie swoje miejsce na rynku pracy, w niewielkim stopniu jest zależne od warsztatu i pracy kadry. Do sukcesu jest przede wszystkim potrzebne odpowiednie otoczenie, czyli instytucje, które mogą pośredniczyć między warsztatem i jego uczestnikiem a pracodawcami. Niezbędne jest także przygotowanie odpowiednich miejsc pracy i gotowość pracodawców do zatrudniania osób z niepełnosprawnościami (Wolińska, 2021, s. 93).

W badaniach z 2021 roku „Diagnoza potrzeb osób z niepełnosprawnością w kontekście modyfikacji istniejących i zaproponowania nowych instrumentów włączenia społecznego” podkreślono, że rolą warsztatów jest przygotowanie, a nie wysyłanie do pracy osób z niepełnosprawnościami. Wiele z nich, szczególnie z małych miejscowości, napotyka na duży problem w znalezieniu firm chętnych do nawiązania współpracy. Jest to szczególnie trudne w miejscowościach o słabo rozwiniętym transporcie publicznym, sieci dróg i połączeń. Dojazd osoby z niepełnosprawnością do potencjalnego miejsca praktyk/stażu/pracy stanowi poważną trudność, którą gmina nie zawsze jest w stanie pokonać (Koperski, 2021, s. 89). Fiederowicz (2015) podkreśla, że „kluczowym problemem utrudniającym przebieg działań związanych z rehabilitacją zawodową jest brak odpowiednich ofert pracy dla osób z niepełnosprawnością, zainteresowania ze strony pracodawców, brak systemowego wsparcia/motywowania pracodawców”.

PODSUMOWANIE

Celem artykułu było zaprezentowanie zasad funkcjonowania oraz problemów, jakich doświadczają warsztaty terapii zajęciowej w swojej działalności w obszarze rehabilitacji społecznej i zawodowej osób z niepełnosprawnościami. Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, iż WTZ na przestrzeni ostatnich lat udowodniły, że stanowią istotne ogniwo procesu rehabilitacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami. W ocenie Kuskowskiego (2015), to „najbardziej udana forma wsparcia osób z niepełnosprawnością”. Jako wyspecjalizowane placówki wspierają osoby z niepełnosprawnościami w stopniu znacznym lub umiarkowanym. Ich zadaniem jest prowadzenie rehabilitacji społecznej i zawodowej, której celem jest rozwijanie umiejętności niezbędnych w ich codziennym życiu, rozwój umiejętności społecznych i zawodowych.

Efektom prowadzonej przez WTZ działalności powinno być maksymalne przygotowanie osób z niepełnosprawnościami do funkcjonowania w społeczeństwie i na rynku pracy, jak również przygotowanie społeczeństwa na ich przyjęcie/pełne zaakceptowanie.

Warto podkreślić, iż pomimo stosunkowo krótkiego okresu działalności czy też sygnalizowanych w artykule problemów i barier warsztaty „są w prawie polskim nie tylko najstarszą instytucjonalną formą rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych, ale również najbardziej powszechną” (Kaczyńska-Wasiak, 2009, s. 7).

Z zaprezentowanej analizy wynika, że (zgodnie z zapisami ustawy o ekonomii społecznej z 2022 r.) WTZ należą do kluczowych podmiotów reintegracyjnych ekonomii społecznej. Obserwowalny stały wzrost ich liczby może wskazywać na rosnące potrzeby w społeczno-zawodowej integracji osób z niepełnosprawnościami oraz świadczyć o skuteczności realizowanych form wsparcia. Prowadząc wielopoziomowy system integracji społecznej i zawodowej, stają się ważnymi ośrodkami aktywizacji. Ich celem jest dążenie do osiągnięcia wyższego poziomu społecznego zawodowego funkcjonowania osób z niepełnosprawnościami poprzez ich profesjonalne wspomaganie w rozwoju umysłowym, społecznym i ruchowym, w procesie kompleksowej rehabilitacji sprzyjającej poprawie przystosowania do życia. Właściwy system wsparcia to taki, który obejmuje najważniejsze obszary życia osób z niepełnosprawnościami (m.in. edukację, opiekę zdrowotną, zatrudnienie, pomoc społeczną, bezpieczeństwo, korzystanie z lokalnych instytucji czy usług).

Niemniej jednak, jak zasygnalizowano w prezentowanym tekście, w swojej działalności napotykają na liczne bariery i ograniczenia wynikające z uwarunkowań organizacyjnych (związanych m.in. z przemieszczaniem się, mobilnością uczestników) i systemowych (niedostateczna liczba placówek, które kontynuowałyby rehabilitację podopiecznych WTZ, niewystarczająca liczba ofert pracy).

Wymienione bariery i problemy stanowią dobry materiał do prowadzenia dalszych badań w tym obszarze. Ten tekst jest zaproszeniem do dyskusji, której celem jest budowanie świadomości społecznej na temat roli i znaczenia WTZ w rehabilitacji społeczno-zawodowej osób z niepełnosprawnościami w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

- Deneka, M. (2019). *Rehabilitacja w Warsztacie Terapii Zajęciowej „Misericordia”*. Pobrane z: <https://wtzlublin.pl/rehabilitacja-w-warsztacie-terapii-zajeciowej-misericordia-szansa-na-lepsze-zycie-dla-osob-z-niepelnosprawnościami/>.
- Frączak, P. (2012). Pakt na rzecz ekonomii społecznej – wielki test dla środowiska i administracji. *Ekonomia Społeczna*, 2(5), 70–76.

- Fiederowicz, A. (2015). *WTZ: akcja likwidacja?*. Pobrane z: <http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/247761>
- GUS (2022). *Centra integracji społecznej, kluby integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej, warsztaty terapii zajęciowej w 2021 r.*
- Kaczyńska-Wasiak, I. (2009). Warsztaty terapii zajęciowej w polskim i niemieckim systemie prawnym. *Praca i Rehabilitacja Niepełnosprawnych*, 6(134), 7–15.
- Kawczyńska-Butryn, Z. (1998). *Niepełnosprawność – specyfika pomocy społecznej*. Katowice: Wyd. „Śląsk”.
- Koperski, Ł. (2021). Diagnoza potrzeb osób z niepełnosprawnością w zakresie istniejących instrumentów wsparcia – Warsztaty Terapii Zajęciowej. W: *Diagnoza potrzeb osób z niepełnosprawnością w kontekście modyfikacji istniejących i zaproponowania nowych instrumentów włączenia społecznego* (73–108). Puszczykowo: Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych, PEFRON, 73–108.
- Kirenko, J. (2006). *Oblicza niepełnosprawności*. Lublin: Wyd. Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej im. Wincentego Pola.
- Krajowy Program Ekonomii Społecznej do 2023 roku. *Ekonomia Solidarności Społecznej*. (2019). Warszawa: Biblioteka Ekonomii Społecznej i Solidarnej.
- Kuskowski, M. (2015). *Komentarz: Terapia zajęciowa jako wartość*. Pobrane z: http://www.niepelnosprawni.pl/ledge/x/259824;jsessionid=4B2599AC1EB4A6133254044F3B39C9ED?ci=document_add_comment&mid=261136&state=am.
- Lizoń-Szłapowska, D. (2007). Aktywizacja zawodowa osób upośledzonych umysłowo. W: A. Klinik (red.), *W stronę podmiotowości osób niepełnosprawnych* (191–196). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Łojko, M. (2021). Reintegracja społeczno-zawodowa z perspektywy podmiotów ekonomii społecznej w województwie zachodniopomorskim. *Przegląd Zachodniopomorski*, 36, 379–403. DOI: 10.18276/pz.2021.36-14
- Młynarska, E. (2018). Ekonomia społeczna jako ważne ogniwo reintegracji zawodowej osób z niepełnosprawnościami w Polsce. *Ekonomia Społeczna*, 2, 59–66. DOI: 10.15678/ES.2018.2.07.
- Morysińska, A., Sochańska-Kawiecka, M., Makowska-Belta, E., Zielińska D., Milczarek, D., Zakrzewska-Manterys, E., Kumaniecka, A. (2014). *Badanie sytuacji warsztatów terapii zajęciowej. Raport końcowy z badania*. Warszawa: Laboratorium Badań Społecznych Sp. z o. o.
- Nieradko-Iwanicka, B., Iwanicki, J. (2010). Warsztat terapii zajęciowej: geneza, rozwój, zadania, perspektywy. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 91(2), 332–334.
- Obwieszczenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 7 listopada 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej w sprawie warsztatów terapii zajęciowej (Dz.U. z 2021 r., poz. 2284).
- Pearce, J. (2003). *Social Enterprise in Anytown*. London: Calouste Gunbelkian Foundation.
- Podmioty ekonomii społecznej jako narzędzie wspierania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym Ekspertyza*. (2017). Białystok: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
- Roelants, B. (2002). Defining the Social Economy?. W: *Preparatory Dossier to the First European Social Economy Conference in the EU Candidate Countries*, Praha.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 30 września 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad tworzenia, działania i finansowania warsztatów terapii zajęciowej (Dz.U. z 2002 r. Nr 167, poz. 1376).

- Rozporządzenie MGPIPS z dnia 25 marca 2004 r. w sprawie warsztatów terapii zajęciowej (Dz.U. z 2004 r. Nr 63, poz. 586 i 587).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 października 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie algorytmu przekazywania środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych samorządom wojewódzkim i powiatowym (Dz.U. z 2022 r. Nr 222, poz. 2128).
- Rubacha, K. (2016). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wyd. Editions Spotkania.
- Spicker, P., Álvarez Leguizamón, S., Gordon, D. (2007). *Poverty: An International Glossary*. London: Zed Books.
- Sprawozdanie z działalności Najwyższej Izby Kontroli w roku 2021*. (2022). Warszawa.
- Ścibiorska-Kowalczyk, I., Mikucka-Kowalczyk, A. (2016). *Bariery w działaniu podmiotów prowadzących warsztaty terapii zajęciowej*. Wrocław: Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 122–132. DOI: 10.15611/pn.2016.455.09.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 2021 r., poz. 573. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 maja 1991 r. o zatrudnianiu i rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych (Dz.U. z 1991 r. Nr 46, poz. 201 z późn. zm.)*.
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz.U. z 2022 r., poz.1812).
- Wasilewska, N., Nosal, P. (2016). Niepełnosprawny jako pracujący w systemie ekonomii społecznej. W: E. Zakrzewska-Manterys, J. Niedbalski (red.), *Samodzielni, zaradni, niezależni. Ludzie niepełnosprawni w systemie polityki, pracy i edukacji* (147–176). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wojewódzki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej i Solidarnej Warmia i Mazury 2021–2025. 2020. Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
- Wolińska, I. (opr.) (2021). *Aktywni niepełnosprawni - narzędzia wsparcia samodzielności osób niepełnosprawnych. Raport z badania warsztatów terapii zajęciowej*. Warszawa: PFRON.
- Zacharko, A. (2017). Udział podmiotów ekonomii społecznej w realizacji usług publicznych w modelu francuskim. W: J. Blicharz, L. Zacharko (red.), *Trzeci sektor i ekonomia społeczna Uwarunkowania prawne. Kierunki działań* (235-242). Wrocław: Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Majka Łojko (ORCID: 0000-0003-4801-8069) – doktor nauk ekonomicznych, adiunkt Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Katedra Polityki Gospodarczej, Wydział Nauk Ekonomicznych. Podstawowe obszary zainteresowań naukowych autorki: ekonomia społeczna, pomoc społeczna, wykluczenie i marginalizacja społeczna.